

Драган Кулина^{*}

КОНТРОВЕРЗЕ ОКО РЕВИЗОРА У СПРЕЧАВАЊУ И ОТКРИВАЊУ ПРЕВАРЕ

CONTROVERSIONS ON THE ROLE OF AUDITORS IN PREVENTING AND DISCOVERING FRAUDS

Резиме

Још од 40-их година прошлог вијека траје расправа о улози ревизора у спречавању и откривању превара. То је последица „јаза” између онога што ревизори мисле да треба и могу пружити у вези са откривањем преваре и онога што очекују корисници њихових услуга, односно њихових извјештаја. Међународни стандарди ревизије и Међународни стандарди интерне ревизије су прописали шта требају чинити екстерни, односно интерни ревизори када су у питању преваре. И једни и други дужни су планирати и изводити ревизију са дужном професионалном пажњом, на начин да процијене ризик појаве преваре, њеног утицаја на финансијске извјештаје, односно на пословање организације и информишу руководство организације о томе. Међутим, проблем настаје онда када је у превару укључено највише руководство организације и поставља се питање: како требају поступити ревизори у таквим ситуацијама?

С тим у вези постоје спорна питања која су размотрена у овом раду, на бази чега је указано на нека могућа рјешења која, између осталог, подразумевају унапређење регулаторног оквира интерне и екстерне ревизије.

^{*} Економски факултет, Универзитет Источно Сарајево, dragankulina@gmail.com

Кључне ријечи: превара, криминална радња, криминал бијелог окрватника, лажно финансијско извјештавање, стандарди, мотивациони фактори криминалних радњи, корпоративно управљање, интерни ревизор и екстерни ревизор.

Summary

Since the forties of the last century, there has been a continuous discussion on the role of auditors in preventing and discovering frauds. It arises from the gap between what auditors believe they should and can offer with regard to discovery of fraud and what the users of their services, i.e. reports, expect. The International Standards on Auditing and The International Internal Audit Standards have defined what should be done by external, i.e. internal auditors with regard to frauds. Both ought to plan and perform audit with due professional care so as to evaluate the risk of the fraud appearing, its effect on financial statements, i.e. on the operations of the organisation and to inform the management of the organization about it. However, the problem appears if the top management of the organisation is involved in fraud and the question arising is how auditors should behave in such cases? Some disputable issues related to this have been considered in this paper, which has been the basis for indicating some possible solutions which, among other, include improvement of the regulatory framework of the internal and external audit.

Key words: fraud, criminal action, white collar crime, false financial reporting, standards, motivation factors of criminal actions, corporate governance, internal auditor and external auditor.

Увод

Превара, односно криминална радња, може бити почињена на штету организације или се може починити „у корист” организације. У првом случају најчешће се ради о преварама које почине руководиоци највишег нивоа, док преваре у корист организације обухватају избјегавање плаћања пореза или давања мита ради добијања уговора.

За овакве и сличне криминалне радње у компанијама везане су многобројне афере, које су забиљежене током протеклих година. Због тога су се у многим земљама појавили нови прописи и правила која имају за циљ спречавање криминалних радњи и злоупотреба.

Криминалне радње које почине запослени у организацији утичу првенствено на њено пословање, а ако се не открију, истраже и спријече, могу нарушити репутацију организације, било да се ради о организацији приватног, било јавног сектора.

Поставља се питање: ко, када и како сноси кривицу за превару?

Одговор на ово питање је сложен. Као прво, кривицу за превару сноси онај ко је исту и починио, наравно уколико се починилац открије. Међутим, кривица, у правом смислу, постоји и онда када организација не успостави одговарајуће мјере за управљање ризиком од преваре коју могу починити запослени, заступници или сарадници организације. У том случају кривица је на менаџменту организације чија је одговорност да управља ризицима и успоставља адекватне системе интерних контрола као одговор на те ризике.

Менаџмент организације је само један од неколико кључних фактора савременог концепта корпоративног управљања. Питање улога и одговорности других учесника у савременом концепту корпоративног управљања (посебно улога екстерних и интерних ревизора) је већ дужи низ година, на неки начин, отворено питање и као такво заслужује пажњу. Многи сматрају да су ревизори најодговорнији, како за спречавање тако и за откривање криминалних радњи.

Стога ћемо, у циљу разјашњења спорних питања, у овом раду покушати освијетлити улогу ревизора, интерних и екстерних, из више углова, полазећи од актуелних Међународних стандарда интерне ревизије, односно Међународних ревизијских стандарда.

1. Појам, врсте и значај преваре

У литератури, домаћој и иностраној, нема општеприхваћене дефиниције појма преваре, како у привредним активностима, тако и у финансијским извјештајима.

На Западу се користе термини као што су: економски криминал, социо - економски криминал, привредни криминал, криминалитет пословних предузећа, тзв. криминал бијелог оковратника („white-collar crime”), обмана, превара или финансијски криминал (енгл. Fraud) и сл.¹ Сви ови изрази заправо означавају незаконитости у привредним токовима.

¹ Петковиц, А. *Форензичка ревизија*. Бечеј: Нови Сад: Пролетер, 2010. стр. 11.

Сходно томе, преваром можемо сматрати било коју радњу која се предузима са намјером прибављања користи на непоштен и незаконит начин, а једна од најпознатијих дефиниција појма преваре подразумева „ општи појам који обухвата све разноврсне начине које људска довитљивост може осмислити, који су искориштени од стране појединца, зарад стицања користи, у односу на друге, путем лажних представљања. Ни једно дефинитивно и непромјењиво правило не може бити постављено као општи приједлог у дефинисању криминалне радње пошто она укључује изненађење, варање, лукавство и непоштене начине помоћу којих је неко преварен. Једине границе дефинисања су оне које ограничавају људски лоповлук.”²

Према оснивачу Удружења овлашћених испитивача превара (The Association of Certified Fraud Examiners-даље АCFE) Џозеф Т. Велс-у (Joseph T. Wells) „у ширем смислу превара може обухватити било коју криминалну радњу зарад стицања користи која употребљава обману као њен основни начин извршења.”³

За интерне ревизоре је најзначајнија дефиниција садржана у Међународним стандардима интерне ревизије према којој превара обухвата:

„све незаконске радње које имају карактеристике обмане, прикривања или злоупотребе повјерења. Ове радње нису условљене пријетњом насиљем или физичком силом. Криминалне радње могу починити лица и организације са циљем стицања новца, имовине или услуга у циљу избјегавања плаћања или губитка услуга, или у циљу осигуравања личне или пословне добити”⁴.

Најзначајнија подгрупа превара јесу криминалне радње у финансијским извјештајима, за које се најчешће користи фраза „криминал бијелог оковратника” и као такав овај појам има посебан значај за ревизијску теорију и праксу.

Ради се, заправо, о термину који се појавио 1939. године у дјелу „Криминал бијелог оковратника”⁵ чији је аутор Едвин Х. Сатерленд

² Stewen, A.W.; Chad, A. *Fraud Examination & Prevention*. Ohio: Thomson-South-Western, 2004. p. 5

³ Wells, Joseph T. *Corporate Fraud Handbook*. New Jersey: John Wiley&Sons, 2004. p. 4. (Наведено према: Петковиц, А. Форензичка ревизија. Opus citatum, стр. 14).

⁴ The Institute of Internal Auditors. *Profesional Practices Framework*. 2009, p. 66.

⁵ <http://www.asanet.org/galleries/default-file/PresidentialAddress1939.pdf>

(Edwin H. Sutherland), тадашњи предсједник америчког социолошког удружења. Он се супротставио, до тада доминантном, схватању по којем се криминал јавља само у нижим слојевима друштва и истакао тврдњу да се криминал, у тежим облицима, јавља и у вишим круговима друштва (власници и менаџери компанија). Отуда и сам назив рада, а аутор је у раду идентификовао и главне облике у којима се испољава овај криминал, а то су:

- лажно финансијско извјештавање компаније,
- пословно подмићивање,
- подмићивање јавних службеника ради добијања послова или повољних прописа,
- манипулисање на робној берзи,
- проневјера и ненамјенска употреба средстава,
- лажно рекламирање,
- закидање приликом мјерења,
- испорука некавалитетне робе,
- пореска утаја итд.

Данас постоје различите подјеле криминалних радњи по различитим основама. Најчешће се криминалне радње дијеле према:

1. починиоцима и оштећенима,
2. одредбама кривичног закона,
3. циклусима пословних догађаја (рачуноводственим циклусима,)
4. начину извршења.

Међународни стандарди ревизије (даље МСР)⁶ разликују два главна облика криминалних радњи :

Лажно финансијско извјештавање представља „намјеран погрешан исказ, или изостављање одређених података, или објелодањивања у финансијским извјештајима с циљем да се преваре корисници финансијских извјештаја”.⁷

Против правно присвајање средстава јесте присвајање средстава предузећа на основу лажних или кривотворених (преправљених) евиденција или докумената.

⁶ *Међународни стандарди и саопштења ревизије*. Превод с енглеског. Београд: Савез рачуновођа и ревизора Србије; Савез рачуновођа и ревизора Републике Српске, 2004. стр. 220.

⁷ *Ibidem*, стр. 221.

2. Фактори који утичу на појаву криминалних радњи

Они који имају намјеру да почине криминалне радње у финансијским извјештајима се, најчешће, ни по чему не разликују од оних поштених којима тако нешто не пада на памет. Због тога је готово немогуће са сигурношћу унапријед знати ко од запослених, или од пословних партнера, има непоштене намјере.

Искуства су показала да они који се баве откривањем криминалних радњи (нпр. ревизори) требају узети у обзир неколико кључних фактора која мотивишу појединце да почине кривичне радње. То су:

- примјетни притисак,
- примјетна могућност,
- постојање оправдавајућих ставова.

Ови фактори, по многима, утичу на појаву криминалне радње исто као у случају пожара за чији је настанак неопходно постојање кисеоника, горива и топлоте чијим спајањем настаје пожар.⁸

За успјешно откривање криминалних радњи неопходно је познавати факторе који утичу на њихово појављивање, и због тога ћемо у наставку укратко појаснити сваки од кључних фактора.

Примјетни притисак

Криминална радња је врло често посљедица примјетног притиска који се испољава у виду финансијске потребе, потребе за самодоказивањем, или као посљедица фрустрације.

Примјетни притисци подстичу криминалне радње, а дијеле се на:⁹

- финансијске притиске,
- пороке,
- притиске на послу,
- друге притиске.

Највећи број криминалних радњи у финансијским извјештајима узрок имају у финансијским притисцима и притисцима од порока. Примјери финансијских притисака су:

- похлепа,
- живот на „високој нози” изнад финансијских могућности,

⁸ Према: Stewen, A.W.; Chad, A. *Fraud Exemination & Prevention*. Opus citatum, p. 20. (Наведено према: Петковиц, А. *Форензичка ревизија*. Opus citatum, стр.25).

⁹ Ibidem, стр. 25

- задуженост лица,
- финансијски губитак,
- изненадна потреба за новцем итд.

Пороци, као притисак, су везани за финансијске притиске и обухватају зависност појединаца од наркотика, алкохола, коцке и сл.

Осим порока и финансијских притисака, криминалне радње неријетко подстиче и осјећај недовољног уважавања на радном мјесту за посао који обавља појединац, незадовољство радним мјестом, незадовољство платом, страх од губљења радног мјеста и сл.

Уз све то постоје и притисци као што су изазов да се „побиједи” системи интерних контрола или показивање својих знања и вјештина, што је карактеристика хакера.

Примјетна могућност

Примјетна могућност је увећавање могућности да се изврши нека криминална радња, иста прикрије и избјегне законска санкција. Обухвата:¹⁰

- 1) Контролне факторе
 - слабости превентивних и детективних контрола.
- 2) Ванконтролне факторе
 - неспособност оцјењивања квалитета извршеног посла,
 - некажњавање или неуспјешно кажњавање починиоца криминалних радњи,
 - незнање, апатија, неспособност,
 - недостатак ревизионог трага,
 - недостатак приступа информацијама.

1) Контролни фактори

Ефикасан систем интерне контроле смањује вјероватноћу настанка криминалних радњи, али не отклања у потпуности ризик појаве незаконитих радњи, посебно када су у питању тајни договори. Уколико руководство (које је одговорно за успостављање система интерних контрола) не придаје посебан значај интерној контроли, онда се повећава могућност за „изигравање” тог система.

¹⁰ Ibidem, стр. 27.

2) Ванконтролни фактори

2.1) Неспособност оцјењивања квалитета извршеног посла

Руководство је у могућности да оцијени обављени посао на нивоу уговореног квалитета, квантитета и временског рока ако постоји могућност да се лично, на лицу мјеста, увјери у ваљаност посла који су извршили запослени у предузећу, или трећа лица ангажована по уговору.

Постоје послови за које је лако увјерити се да ли су обављени на уговорени начин. На примјер, кречење пословних просторија, замјена пода, кошење траве у кругу предузећа и сл. Насупрот томе, постоје послови код којих је то теже учинити и због тога се појављује могућност да се купљена роба или услуга преплати, да се добије некалитетна услуга, изврши посао који није тражен и сл. То су углавном послови везани за разне услуге као што је годишње сервисирање возног парка или пак адвокатске, рачуноводствене, правне или сличне услуге.

2.2) Некажњавање или неуспјешно кажњавање починилаца криминални радњи

Искуства показују да они који почине криминалне радње које материјално значајно утичу на финансијске извјештаје, а због тога не буду санкционисани, обично настављају са незаконитим радњама. Један број руководиоца у предузећима вјерује да ће праштањем починиоцима криминалних радњи ријешити проблем и да ће они с тим престати. Међутим, то има супротан ефекат, јер остало запослено особље често то схвати погрешно (нпр. да најгоре што им се може десити је отказ са посла и то ако се прекршај открије без кривичног гоњења пред судом).

Таква ситуација пружа другима примјетну могућност која, када се повеже са другим мотивационим факторима криминалних радњи, подстиче њихово чињење и убудуће. Зато, једино кривично гоњење починилаца може уклонити овај фактор као подстицај за криминалне радње.

2.3) Немогућност приступа информацијама

Ово је карактеристично код злоупотреба које чини менаџмент на штету власника и повјерилаца. Ради се о томе да руководиоци прикривају информације од акционара, инвеститора и кредитора и зато је у циљу заштите од тога неопходно тражити објављивање информација, ревидованих финансијских извјештаја и сл.

Уз ова два кључна мотивациона фактора, треба поменути и фактор **оправдавајућих ставова**. Наиме, починиоци криминалних радњи, када буду откривени, најчешће се правдају користећи аргументе да им предузеће дугује новац, да се ради о позајмици а не крађи, да је све учињено у доброј намјери, да ће све бити намирено и сл.

3. Корпоративно управљање и одговорност за спречавање и откривање превара

Корпоративно управљање можемо сматрати системом помоћу којег се управља и помоћу којег се контролише корпорација. Оно обезбјеђује структуру за расподјелу права и обавеза између управног одбора, акционара, руководства, одбора за ревизију, ревизора и других учесника у корпорацији.

Сваки од поменутих учесника у корпорацији има одређену улогу у спречавању и откривању криминалних радњи. Ако за примјер узмемо акционарско друштво, онда је одговорност за стратегију и пословање друштва на управном одбору који бира скупштина акционара и на руководству које бира и именује управни одбор.

3.1. Одговорност управног одбора

Према нашем законодавству, управи одбор извјештава скупштину акционара о:¹¹

- намјераваној пословној политици и о другим начелним питањима која се односе на вођење послова, укључујући одступање од раније утврђених разлога за то;
- економичности, рентабилности и солвентности друштва;
- пословању друштва и његовом финансијском стању;
- значајним пословним догађајима који могу имати утицај на рентабилност и солвентност друштва, итд.

На претходно побројаним надлежностима управног одбора заснива се и одговорност управног одбора за криминалне радње. Са каквим успјехом ће управни одбор спречавати и откривати криминал-

¹¹ Види Закон о привредним друштвима РС, Службени гласник Републике Српске, бр. 127/2008, члан 315.

не радње, зависи од мноштва фактора. Теорија и практична искуства показују да се та успјешност може побољшати путем:

- именована вањских-неизвршних чланова управног одбора;
- именована стручних и квалитетних чланова у управне одборе;
- раздвајања функције предсједника управног и извршног одбора;
- примјерене дужине трајања мандата чланова управног одбора;
- усвајања кодекса понашања.

3.2. Одговорност руководства

Одговорност руководства акционарског друштва за спречавање и откривање криминалних радњи у финансијским извјештајима произилази из његових основних обавеза и одговорности: како у погледу законитости пословања, тако и у погледу припреме и објављивања финансијских извјештаја у складу са Међународним рачуноводственим стандардима (МРС) односно Међународним стандардима финансијског извјештавања (МСФИ) и законом.

Сходно томе, мора се нагласити одговорност руководства за успостављање система интерних контрола и за ефикасан процес финансијског извјештавања. С тим у вези, постоји усаглашен став ревизијске теорије и праксе да је руководство предузећа одговорно за успостављање и одржавање ефикасног система интерне контроле који ће обезбиједити ефикасно и законито пословање, заштиту имовине, те поуздано, правовремено и законито финансијско извјештавање.

Имајући у виду ове чињенице, лако је закључити да за појаву криминалних радњи у финансијским извјештајима одговорност, такође, сноси руководство. При томе треба нагласити да се обично сматра да је управни одбор одговоран за стратешко управљање, док је руководство одговорно за руковођење предузећем. Међународни стандарди ревизије су прихватили овакав став и због тога јасно обавезују ревизоре да од руководства (а не од управног одбора) прибаве писану изјаву у којој се јасно наводи да руководство „признаје своју одговорност за увођење и функционисање система интерних контрола који су осмишљени да спријече и открију криминалне радње или грешке.”¹²

¹² Међународни стандарди и саопштења ревизије. *Opus citatum*, стр. 232.

Стандарди, такође, наводе да је веома важно да руководство предузећа под надзором управног одбора усмјери пажњу на превенцију криминалних радњи, односно на одвраћање потенцијалних починилаца криминалних радњи од чињења истих. У ту сврху потребно је:

- идентификовати и процијенити све факторе и околности који омогућавају појаву криминалних радњи;
- процијенити ризик појаве криминалних радњи;
- успоставити систем интерних контрола који треба да спријечи и открије криминалне радње.

Уз све то, савремена теорија сугерише и додатне елементе као што су 1) периодично извјештавање руководства о функционисању система интерних контрола, 2) увођење етичког понашања и поштења од стране топ менаџера и 3) подстицање руководилаца да посједују акције компаније и тако више раде у њеном интересу.

3.3. Одговорност одбора за ревизију

Одбор за ревизију је надзорно тијело које именује управни одбор, а чији је задатак да надгледа рачуноводствени процес, процес финансијског извјештавања и поступке ревизије финансијских извјештаја. У складу с тим, и одбор за ревизију има одређену улогу везану за криминалне радње у финансијским извјештајима која обухвата сљедеће:

- именовање и надгледање рада интерне ревизије;
- праћење функционалности система интерних контрола;
- спона за размјену мишљења између руководства, интерних и екстерних ревизора;
- надзирање поступка одабира рачуноводствених политика;
- надзор над процесом финансијског извјештавања.

Поред ових надзорних механизма, одбор за ревизију може утицати на спречавање и откривање криминалних радњи, а да ли ће то чинити са успјехом - зависи од испуњења неколико претпоставки. Претпоставке успјешности одбора за ревизију у спречавању и откривању криминалних радњи су:

- независност одбора;
- дужна пажња са којом раде чланови одбора;
- посједовање одговарајућих средстава и овлашћења;
- финансијска стручност чланова одбора.

3.4. Одговорност екстерне (вањске, независне) ревизије

Општи циљ ревизије финансијских извјештаја је да омогући ревизору да изрази мишљење о томе да ли финансијски извјештаји на истинит и објективан начин приказују финансијско стање и успјешност пословања предузећа.

С тим у вези, екстерни ревизор има одређену одговорност према корисницима финансијских извјештаја (акционарима, прије свих), а у вези са откривање криминалних радњи, посебно лажног финансијског извјештавања. Генерално, та одговорност се може посматрати са различитих аспеката:

- аспект етичке одговорности;
- аспект одговорности према стандардима ревизије;
- аспект законске одговорности.

Када је у питању одговорност екстерних ревизора за спречавање и откривање криминалних радњи и финансијско извјештавање, онда је важно истаћи неколико чињеница.

Прво, екстерни ревизори немају никакву одговорност за спречавање криминалних радњи јер је то одговорност руководства предузећа. Једино што треба нагласити у том погледу је то да екстерна ревизија може утицати на одвраћање од чињења таквих радњи самим њеним дјеловањем.

Што се тиче откривања криминалних радњи, и ту је ствар слична. Одговорност за њихово откривање је на руководству предузећа, док ревизор у складу са МСР треба планирати и извршити ревизију са дужном пажњом, узимајући у обзир ризик појаве криминалних радњи и њиховог утицаја на финансијске извјештаје.

И треће, када је у питању извјештавање, ствар је прилично јасна, изузев у неким посебним случајевима. Наиме, према МСР, уколико је ревизор идентификовао криминалну радњу или прибавио информације које указују да постоји могућа криминална радња, он треба да о том питању извијести одговарајући ниво руководства, што је прије могуће.¹³

Међутим, проблем је шта чинити ако криминалну радњу изврши највиши руководиоцац, јер се пред ревизором може јавити дилема шта да слиједи: МСР или националне прописе?

¹³ Међународни стандарди и саопштења ревизије. Opus citatum, стр. 233.

Проблем је што МСР¹⁴ налажу ревизорима да морају чувати по-вјерљиве информације до којих дођу обављајући ревизију код клијента, што искључује извјештавање било кога о било чему, осим руководства предузећа чије финансијске извјештаје ревидира. С друге стране, могу постојати и закони који омогућавају да се о криминалним радњама обавијесте надлежни државни органи. Такав је случај у Републици Србији гдје Закон о рачуноводству и ревизији прописује да у случају откривања криминалних радњи „предузеће за ревизију је дужно да у складу са МСР, обавијести руководство правног лица и надлежни државни орган, у складу са законом.”¹⁵

У Закону о рачуноводству и ревизији, као и у другим законима у Републици Српској и БиХ, не постоји прецизна одредба која омогућава независним ревизорима да обавјештавају надлежне органе о евентуалним криминалним радњама. Једино у Кривичном закону постоје одредбе опште нарави, које обавезују сваког грађанина да о кривичним дјелима треба обавијестити релевантне државне органе. Међутим, те одредбе не омогућавају екстерним ревизорима тако нешто и они се настоје „слијепо” држати стандарда, што је у таквим условима разумљиво, а у неку руку и рационално понашање.

Изузетак постоји када је у питању ревизија јавног сектора. Наиме, ова врста ревизије је успостављена и проводи се по посебном закону и по посебним правилима којима је могуће прописати могућност или обавезу информисања органа гоњења о кршењу закона. Тако је, на примјер, у Републици Србији Законом о рачуноводству и ревизији прописана обавеза да државна ревизорска институција доставља прекршајне и кривичне пријаве када сматра да постоје кршења прописа, док је у Републици Српској у Закону о ревизији јавног сектора Републике Српске¹⁶ остављена могућност информисања органа гоњења, јер се у члану 24. каже: „Главна служба за ревизију дужна је, након што информише лице које руководи институцијом у којој се врши ревизија, а што ће учинити само уколико се тиме неће проузроковати било какав утицај на истрагу, обавијестити надлежне органе за провођење закона, када постоји сумња о значајном кршењу закона”.

¹⁴ Ibidem, стр. 240.

¹⁵ Према: Петковић, А. *Форензичка ревизија*. Opus citatum, стр.78.

¹⁶ Закон о ревизији јавног сектора Републике Српске, Службени гласник РС број 18/99)

3.5. Одговорност интерне ревизије за спречавање и откривање преваре

Интерна ревизија је, по многима, поред управног одбора, руководства и независних екстерних ревизора, четврти кључни елемент корпоративног управљања. Ради се о дјелатности која је осмишљена са циљем да побољша и ојача пословање организације путем независног увјеравања, да помогне организацији у постизању њених циљева и да систематским и дисциплинованим приступом помогне у оцјени и јачању процеса управљања ризиком.

У нашој пракси, веза између интерне ревизије и управног одбора односно акционара је сведена на редовно и правовремено извјештавање о налазима, закључцима и препорукама ревизора, док је веза између интерних и екстерних ревизора двојака. С једне стране је допуњавајућа, а с друге стране је потпуно различита.

Одбор за ревизију је тај који би требао обезбиједити да се послови интерних и екстерних ревизора међусобно допуњују, тако што ће ускладити међусобне активности и размјењивати мишљење.

Уска сарадња између одбора за ревизију и интерне ревизије путем сталне размјене информација је најбољи начин да се умањи вјероватноћа појаве преваре, јер омогућава управном одбору да прати шта се дешава у организацији. Стога се сматра да је функција интерне ревизије важан основ у спречавању и откривању лажног финансијског извјештавања.¹⁷

По питању одговорности интерних ревизора за спречавање и откривање криминалних радњи постоје различити ставови, али преовладава мишљење да они морају имати проактивну улогу из простог разлога - јер су они дио интерне контролне структуре.

Сходно томе, одговорност интерних ревизора је вишеструка и може се посматрати у контексту одвраћања, откривања, испитивања и извјештавања о криминалним радњама.

3.5.1. Одговорност интерног ревизора за одвраћање од криминалних радњи

Средство за одвраћање од криминалних радњи је успостављање система интерних контрола против криминалних радњи. Главну од-

¹⁷ Према: Петковић, А. *Форензичка ревизија*. Opus citatum, стр.66.

говорност – како за осмишљавање, тако и за функционисање интерних контрола, има руководство организације.

У том смислу одговорност интерних ревизора за одвраћање од преваре је да помогне руководству тако што ће на одговарајући начин испитати и оцијенити адекватност и ефикасност система интерних контрола.

У испуњавању те одговорности, интерни ревизори требају размотрити:

- контролно окружење (утврдити да ли руководство има одговарајући став према преварама, да ли је успоставило одговарајуће мјере у правцу контролних поступака, да ли су успостављени циљеви и кодекс понашања којим су дефинисани забрањене радње и кажњавање починиоца таквих радњи);
- провјерити да ли се примјењују одговарајуће политике везано за овлашћења и одобрења трансакција и да ли су успостављени контролни поступци за заштиту имовине и праћење пословања.

3.5.2. Одговорност интерног ревизора за откривање криминалних радњи

Међународни стандарди интерне ревизије¹⁸ на више мјеста у стандардима планирања, извођења и извјештавања истичу захтјеве које морају испунити интерни ревизори у вези са преваром. То су следећи стандарди: 1210; 1220; 2010; 2060; 2120; 2120; 2120; 2130; 2210; 2400.

Према овим стандардима, интерни ревизори морају:

1. имати довољне компетенције за спречавање и откривање превара;
2. оцијенити изложеност ризику везано за поузданост финансијских извјештаја, заштиту имовине и поштивање закона и прописа;
3. оцијенити адекватност и ефикасност контрола које су успостављене као одговор на ризике;
4. приликом планирања ревизије, размотрити вјероватноћу појаве грешака, превара, неусклађености и слично.

¹⁸ The Institute of Internal Auditors. *Profesional Practices Framework*. 2009.

У пракси, одговорност интерних ревизора за откривање криминалних радњи, односно превара, испуњава се уочавањем знакова (индиција, симптома) криминалних радњи, њиховим разматрањем и испитивањем.

Да би успјешно испунио поменуте одговорности, интерни ревизор мора познавати мотивационе факторе криминалних радњи које смо разматрали у ранијем тексту, као и начин извршења криминалних радњи и њихове карактеристике. Познавање треба бити на нивоу који обезбјеђује да се препознају симптоми и изврше даља испитивања. То није ниво знања који посједују лица чији је посао откривање и истраживање превара и од интерног ревизора се не очекује да има тај ниво знања.

Сходно предњем, интерни ревизори у испуњавању одговорности за спречавање преваре требају:

1. бити опрезни када постоје примјетни притисци или примјетне могућности као фактори који мотивишу појаву преваре;
2. у случају постојања мотивационих фактора (примјетних притисака и могућности) извршити испитивање у циљу уочавања симптома преваре;
3. након евентуалног проналажења симптома, треба их оцијенити и утврдити њихов утицај на организацију.

Поступајући на описани начин, интерни ревизор ће испунити циљ интерне ревизије у вези са криминалним радњама: „...да се члановима организације помогне да ефективно врше своје одговорности снабдијевајући их анализама, процјенама, препорукама, савјетима и информацијама везаним за прегледане активности.”¹⁹

3.5.3. Одговорност интерног ревизора за испитивање криминалних радњи

Уколико постоје озбиљне назнаке да су почињене криминалне радње, интерни ревизор треба о томе обавијестити руководство које је одговорно за доношење одлуке о отпочињању истраге.

Међутим, јавља се проблем онда када је интерни ревизор увјерен да је руководство укључено у криминалне радње. У том случају по-

¹⁹ Pickett, Spencer K.H. *The Internal Auditor at Work*. John Wiley&Sons, Inc., 2008. p. 84.

требно је о томе обавијестити управни одбор који ће одлучити шта и како даље треба чинити.

Уколико одлука руководства, односно управног одбора, буде да се испитају симптоми постојања криминалних радњи, онда се приступа провођењу поступака њихове провјере. Обим тих поступака зависи од процјене величине и обима преваре и нивоа руководства који је умијешан у исту. Важно је да ти поступци буду осмишљени тако да открију починиоце криминалне радње, утврде начин на који је она извршена, величину криминалне радње и слично. По завршетку провјере, интерни ревизор, на основу запажања, треба препоручити да се побољшају интерне контроле како се исте или сличне радње не би поново догодиле у будућности.

Међутим, намеће се питање како се требају понашати интерни ревизори ако је у криминалне радње укључено један или више чланова управног одбора?

За давање одговора на ово питање, потребно је претходно подсјетити се на неке чињенице. Прво што треба истаћи је да постоје одређене разлике у мотивима увођења функције интерне ревизије код приватних и државних предузећа, односно ентитета јавног сектора.

Власници, прије свега, великих приватних предузећа, у циљу заштите своје имовине и обезбјеђења ефикаснијег пословања, настоје да успоставе интерне контроле и запосле интерне ревизоре који ће надzirати њихово функционисање. С друге стране, државна предузећа и ентитети јавног сектора, су „власништво” грађана у коначном, која су они повјерили на располагање својим изабраним представницима у законодавној и извршној власти. Искуства показују да су јавна средства подложна расипању и злоупотреби и зато се законом прописује обавеза успостављања система интерних контрола и увођење функције интерне ревизије у државним предузећима и ентитетима јавног сектора.

Због тога интерним ревизорима не преостаје пуно простора, нити рјешења. Наиме, једино што могу је да о томе обавијесте скупштину акционара (ако се ради о акционарском друштву), односно оснивача државног предузећа (ако се ради о државном предузећу) и евентуално да о томе информишу екстерног ревизора и то ако овај буде тражио сусрет са интерним ревизором током провођења екстерне ревизије финансијских извјештаја.

Све, преко тога представљало би велики ризик који би могао угрозити останак интерног ревизора у предузећу. То је једна од многобројних баријера на коју у пракси наилазе интерни ревизори, а које утичу на то да они не испуњавају ту своју улогу онако како би требали и могли. Зашто?

Прије свега то је посљедица чињенице да теже криминалне радње често чине или их покривају чланови највишег руководства. Могло би се чак рећи да до тежих облика преваре и не може доћи без уPLEтености највишег нивоa руководства. С друге стране, познато је да у већини предузећа највиши ниво руководства одлучује о селекцији и именовану интерних ревизора, онда је јасно зашто они често избјегавају да се дубље и детаљније упусте у откривање незаконитости и информисања надлежних о томе.

Дакле, ствар је јасна. Интерни ревизори требају бити професионалци, независни, поштени и слично али су они истовремено и људи од крви и меса који морају водити рачуна о својој егзистенцији и егзистенцији своје породице. Вјероватно код њих понекад превлада рационалнији став. То је донекле и разумљиво, посебно у друштву као што је наше гдје је веома упитно да ли ће неко стати иза интерног ревизора ако би због пријављивања руководства надлежним за незаконитости добио отказ.

Овом проблематиком су се бавили и неки теоретичари, а један од њих сматра да је у циљу јачања улоге интерних ревизора, везане за финансијско извјештавање и откривање криминалних радњи, потребно:²⁰

- организовати састанке између главног интерног ревизора и комитета за ревизију у вези са процесима финансијског извјештавања;
- успоставити консолидоване функције ревизије која се састоји од комитета за ревизију, интерних ревизора, екстерних ревизора, тима врхунских руководилаца, и повремено оцјењивати ваљаност, поузданост и интегритет процеса финансијског извјештавања;
- организовати блиску сарадњу и садејство рада независних са интерним ревизорима, кроз један заједнички процес планира-

²⁰ Rezaee, Zabihollah. *Financial Statement Fraud-Prevention and detection*. New York: John Wiley&Sons, 2002. p. 206.

ња који садржи размјену планова ревизије, програма, налаза и извјештаја;

- захтијевати од интерних ревизора да одбору ревизора или управном одбору достављају извјештаје о њиховим налазима, а у вези са припремом финансијских извјештаја, посебно када у њима постоје знакови криминалних радњи;
- извијестити надлежне контролне органе, или чак акционаре у вези са пропустима комитета за ревизију, да поступи по налазима интерне ревизије о криминалним радњама;
- ојачати статус интерних ревизора као дијела корпоративног управљања кроз виши ниво односа извјештавања, бољи приступ одбору ревизора, планирању напредовања на основу неопходног искуства, образовања и знања, и довољних новчаних средстава зарад побољшања улоге интерних ревизора у процесу финансијског извјештавања и њихове успјешности у спречавању и откривању криминалне радње;
- оцијенити примјереност и успјешност структуре интерне контроле уопште, и посебно интерне контроле у погледу процеса финансијског извјештавања;
- размотрити ризике, политике, процедуре и контроле у односу на квалитет, интегритет и поузданост финансијског пословања;
- пратити сагласност са кодексом понашања у компанији зарад увјеравања да је постигнута сагласност са политикама етике и другим повезаним процедурама које подстичу достизање етичког понашања.

Да би интерни ревизори били успјешни у откривању и спречавању криминалних радњи, неопходно је статутом предузећа обезбиједити им овлаштења за приступ свим документима и информацијама у предузећу и могућност да траже објашњења – како од запослених, тако и од највишег руководства.

С друге стране, и интерни ревизори би се требали максимално ангажовати на спречавању и откривању незаконитости, користећи предност коју имају над екстерним ревизорима који су лимитирани и временом и новцем.

3.5.4. Одговорност интерних ревизора за извјештавање о криминалним радњама

Извјештај интерног ревизора о криминалним радњама може бити сачињен у току провјере њихових симптома, или након завршетка испитивања основаности њиховог постојања. Без обзира на то када је сачињен, извјештај се доставља руководству правног лица.

Форма извјештавања зависи од тога у којој се од поменутих фаза извјештај сачињава. Ако се сачињава у току провјере симптома криминалних радњи, он може бити сачињен у писаном облику, или изнесен руководству усмено. Уколико се пак доставља након завршетка испитивања, извјештај мора бити сачињен у писаној форми и треба садржавати налазе, закључке и препоруке ревизора на основу којих ће се моћи предузети све потребне мјере и активности.

Оно што треба нагласити јесте то да интерни ревизор поступа различито у зависности од тога да ли се криминалне радње за које постоји основана сумња односе на финансијске извјештаје текућег или претходног периода. У сваком случају, уколико криминална радња носи значајне материјалне и законске посљедице, одмах извјештава руководство и управни одбор, док у другом случају треба извијестити и одбор ревизора.

Закључак

Преваре постоје откад постоје људи, а преваре као што су пореске утаје, злоупотреба средстава предузећа и лажно финансијско извјештавање постоје од када постоје предузећа. Мотиви за чињење ових криминалних радњи су бројни и нису непознати стручној јавности. Међутим, ново вријеме носи са собом и нове облике превара и чини се да је криминал ескалирао до забрињавајућег нивоа, због чега се намеће питање одговорности за такво стање али и питање како то спријечити (у мјери у којој је то уопште могуће).

Да буде још горе, одговор је мање-више познат и гласи: потребно је досљедно примијенити савремени концепт корпоративног управљања који подразумијева да сви кључни чиниоци тог концепта; управни одбор, руководство, одбор за ревизију и екстерни и интерни ревизори испуне своју улогу у потпуности и координирано.

То, дакако, није ни једноставно, ни лако, нити је то реално, јер се може десити да неко од кључних чиниоца корпоративног управљања

(или више њих) не испуни своју улогу на прави начин. Проблем настаје онда када највише руководство предузећа ради незаконито и чини кривичне радње јер, према садашњем законодавном оквиру, ревизори су ограничени да то пријаве надлежним органима.

Једино што преостаје је да на сцену ступи држава (шта год то значило) и по угледу на неке развијене земље интервенише тако што ће преиспитати и додатно ојачати законодавни и регулаторни оквир, чиме би се створиле претпоставке да се криминалне радње овог типа сведу на најмању могућу мјеру.

Сви други који су заинтересовани за ова проблем требају помоћи држави у оквиру својих одговорности и овлашћења. То се нарочито односи на професионална удружења рачуновођа, ревизора, интерних ревизора итд. који би могли припремити потребне приједлоге мјера и промјена прописа којим се ојачала позиција ревизора, интерних и екстерних. Те промјене могу евентуално укључити додавање већих овлашћења ревизорима да информишу, рецимо, акционаре о преварама менаџмента или чак да пријављују случајеве превара које чини највише руководство, а у сваком случају требају предвидјети бољу заштиту оних који се одлуче да искористе неку од ових могућности.

Литература

1. Stewen, A.W.; Chad, A. *Fraud Exemination & Prevention*. Ohio: Thomson-South-Westwrn, 2004.
2. Pickett, Spencer K.H. *The Internal Auditor at Work*. John Wiley&Sons,Inc., 2008.
3. Кулина, Д. *Криминалне радње у финансијским извјештајима*. Зборник радова тринаестог међународног симпозија Удружења рачуновођа и ревизора ФБиХ. Неум: Сарајево, 2010.
4. *Међународни стандарди и саопштења ревизије*. Превод с енглеског. Београд: Савез рачуновођа и ревизора Србије; Савез рачуновођа и ревизора Републике Српске, 2004.
5. Петковиц, А. *Форензичка ревизија*. Бечеј: Нови Сад: Пролетер, 2010.
6. Rezaee, Zabihollah. *Financial Statement Fraud-Prevention and detection*. New York: John Wiley&Sons, 2002.

7. The Institute of Internal Auditors. *Profesional Practices Framework*. 2009.
8. Wells, Joseph T. *Corporate Fraud Handbook*. New Jersey: John Wiley&Sons, 2004.
9. Закон о привредним друштвима. Службени гласник Републике Српске: бр. 127/2008.
10. <http://www.asanet.org/galleries/default-file/PresidentialAddress1939.pdf>